

Medeltidshandskrift 7 på Universitetsbiblioteket i Lund av Eva Nilsson Nylander

Text © Eva Nilsson Nylander

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.353.c822>

Ingår i antologin:

Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken): studier och faksimilutgåva

Redaktör: Eva Nilsson Nylander

eISBN: 978-91-985432-7-8

ISBN: 978-91-7874-181-6

Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund. Ny följd. 10

ISSN: 0348-4572

Utgivare: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

Verket är publicerat med öppen tillgång i elektronisk form 2026, ursprungligt publiceringsår 2014.

Eva Nilsson Nylander

Medeltidshandskrift 7 på Universitetsbiblioteket i Lund

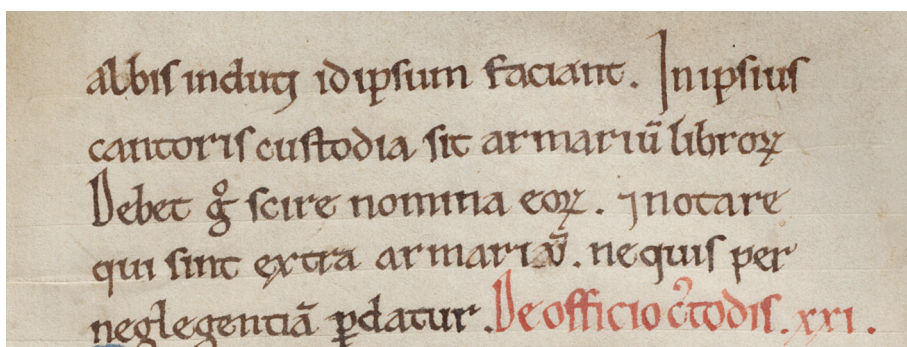
FÖR UNGEFÄR 850 år sedan tillverkades den handskrift som vi idag kallar Medeltidshandskrift 7 eller Lunds äldre gåvobok, Liber daticus vetustior Lundensis, för bruk i Lunds domkyrka. Där användes den under mer än 300 år av kommuniteten av domkyrkokaniker. Boken hade tre huvudfunktioner: den var ett martyrologium, en förteckning över årets helgondagar med korta helgonbiografier; den var en bok i vilken man undan för undan förde in namnen på avlidna bröder och systrar samt välgörare och andra som hade betydelse för kaniksamfundet, för att man på deras dödsdagar skulle kunna fira dödsofficiet och dödsmässan; och, slutligen, den var en gåvobok där man, med början kring 1140, antecknade vad som skänkts till domkyrkan och vilka motprestationer i form av förböner, dödsofficium och dödsmässa givaren stipulerat. Handskriften, som idag består av 142 blad, varav de sju första och de två sista utgör egna enheter, visar spår av att ha använts intensivt och länge och är så sliten och så skör att det är med stor försiktighet den idag tas fram. Sedan ett antal år finns den i en digital version tillgänglig på nätet, och från och med nu finns den också i denna faksimilutgåva i skala 1:1.

Handskriftens historia

Lunds universitet grundades 1666 och biblioteket nämns i konstitutionsdokumentets tjugoundra kapitel, trots att det ännu inte fanns vare sig böcker eller bibliotekarie. När det gamla domkapitlet fem år senare omorganiserades efter svenskt mönster överfördes de böcker som fanns i biblioteket i domkyrkan, ca 350 titlar både tryckta och handskrivna, till det nygrundade universitetet, som på det sättet fick sin första substantiella boksamling, en samling som därefter utökats genom köp och donationer.

År 1687 gjorde bibliotekarien Zacharias Hulth Lilienstråhle och hans amanuens Johan Sundius en lista över bibliotekets bestånd, *Catalogus Bibliothecae Antiquae*. I denna bibliotekets äldsta katalog uppges tretton volymer som oidentifierade: ”några gamla munkeböcker, som inthet kunna med någon viss titulus specificeras, bland hwilcka tvenne äre aff

Bild 1. Medeltidshandskrift 6, fol. 112r; instruktion till bibliotekarien ur lundakanikernas levnadsregler; *Consuetudines canonicae*: Också bokskåpet skall stå under kantorns uppsikt. Han måste därför känna till böckernas namn och notera om någon av dem befinner sig utanför skåpet, så att inte en enda går förlorad genom ovarsamhet. ("In ipisus cantoris custodia sit armarium librorum. Debet ergo scire nomina eorum et notare qui sint extra armarium ne quis per negligentiam perdat.").

papijr, dhen ena in Folio, dhen andra in Quarto, men dhe öfrige aff pergament, 9 in 4to, een i octavo och een i duodecimo".¹ Sundius visar inget intresse för innehållet utan beskriver dem helt enkelt som "munkeböcker". Bibliotheca Antiqua hölls inte samman men samlingen rekonstruerades på 1930-talet av biblioteksamanuensen Erik Knudtzon. Flera av handskrifterna kan identifieras och utgör idag kärnan i den samling som kallas "Medeltidshandskrifter". Medeltidshandskrift 7 finns inte med i *Catalogus Bibliothecae Antiquae* och var således inte med bland de böcker som överfördes till biblioteket i samband med domkapitlets upplösning 1671. Otivvelaktigt har den dock tillhört katedralen i Lund. Den dök upp cirka 40 år senare och kom till biblioteket 1709 som en gåva av Jonas Linnerius (1653–1734), professor i teologi och biskop, och därmed prokansler, i Lund. Linnerius säger i en handskriven anteckning på fol. 8r (en gång handskriftens första blad) att han fått boken av Michael Arenchil (d. 1698) präst i Källstorp vid Smygehuk, öster om Trelleborg. Var handskriften befann sig innan den på 1600-talet dyker upp hos Arenchil är oklart. När Mogens Madsen, eller Magnus Matthiae, 1578 skrev Lunds biskopars historia, *Episcoporum Ecclesiae Lundensis series*, verkar den inte ha funnits i domkyrkan. Han har i alla fall inte sett den och verkar inte veta om att den existerar. Enligt en hypotes framförd av Gunnar Carlquist, överbibliotekarie vid Lunds universitetsbibliotek 1939–1955, skulle Arenchil i sin tur ha hittat boken i sin egen kyrka till vilken Jörgen Strug, kanik från Lund, dragit sig tillbaks 1563, alltså 100 år tidigare. Strug flydde från Lund ut på landet av rädsla för nya krigsöroligheter (*propter tempestatem Martis injuriamque militum*). Man kan tänka sig att han inte bara ville rädda sig själv utan också den äldre gåvoboken, så dyrbar för kanikerna i Lund.²

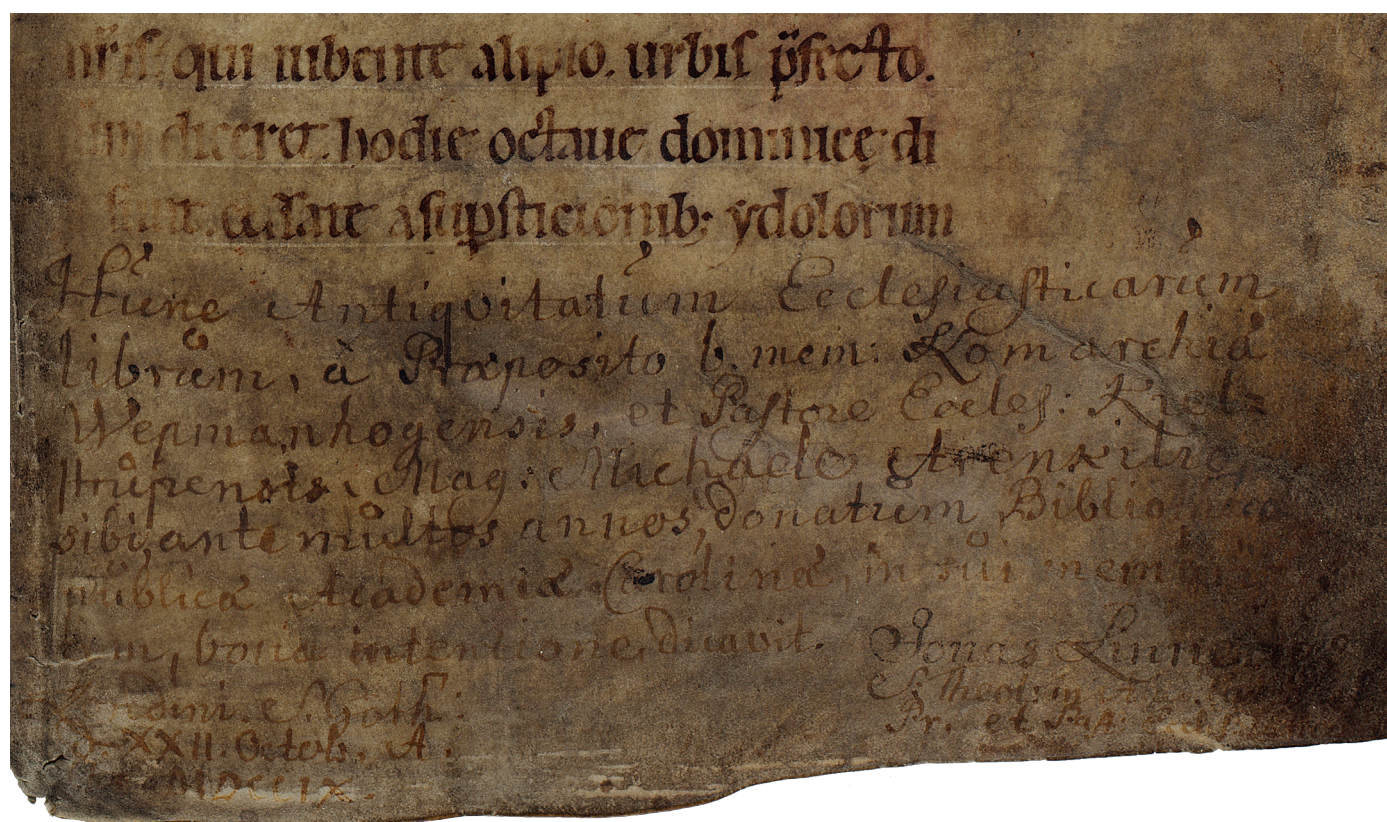
På 1710-talet gjorde amanuensen Nils Stridsberg ett antal inventarielistor. Här fanns Liber daticus vetustior med i det så kallade *Bibliotheca Recentior*, en accessionssamling där bland annat donationer från universitetets professorer hamnade.

I drygt 100 år levde handskriften ett stilla liv som nummer 1 i *Bibliotheca Recentior*. Men under 1800-talet spred sig ett mode inom den europeiska biblioteksvärlden som skapade oro i samlingarna: utan respekt för proveiensers och tidigare ordningar bröt man upp gamla samlingar, ibland sprät-

¹ LUBA Ser. A I a

² Se Gunnar Carlquist i *Lunds Stifts Herdaminne*. Ser. 2:3, s. 370.

tade man till och med upp samlingsband, och ämneskatalogiserade både tryckt material och handskrifter. På Universitetsbiblioteket i Lund representeras denna trend av Peter Wieselgren, mer känd som nykterhetsapostel än som biblioteksman. Han var tillförordnad universitetsbibliotekarie 1830–33 och djupt involverad i arbetet med det De la Gardieska arkivet på Löberöd, dåtidens största handskriftssamling i privat ägo. Han började ämneskatalogisera handskriftsbeståndet som tidigare hade legat i samma ordning som det kommit till biblioteket. *Catalogus Bibliothecae Novae in Regia Academia Lundensi Manuscriptae. Bibliotheca Nova VI* är hans handskrivna katalog och här har han dels brutit upp samlingar, dels infört okatalogiserade handskrifter han hittat. Om det rått en viss oordning tidigare blev den nu än större. Oberoende av vad de innehöll, hamnade de flesta medeltidshandskrifter under signaturen H. L. (Historia Litteraria). Han hade planerat att skriva handskrifternas historia men hann inte: i början av katalogen finns tjugo tomma blad. ”Honom fattades icke verksamhet. Han var natt och dag på biblioteket. Han omstökade och omflyttade mycket, som kunnat lemnas orubbadt” är efterträdarens omdöme.³

Någon gång under sent 1800-tal skapas den samling som idag heter Medeltidshandskrifter, kanske av bibliotekarien August Palm (1826–1907).⁴

Mellan evighet och vardag – Lunds domkyrkas martyrologium

I föreliggande utgåva kompletteras faksimildelen av en rad forskningsartiklar vilka sammantagna ger en genomgripande och i många avseenden

Bild 2. Medeltidshandskrift 7, fol. 8r: I en knappt läsbar anteckning nämner biskop Jonas Linnerius prästen i Källstorp Michael Arenchil (d. 1698). Linnerius donerade boken till biblioteket 1709: "Hunc Antiquitatum Ecclesiasticarum librum a Praeposito b. mem. Nomarchiae Wepmanhogensis et Pastore Ecclesi. Kielstrupensis, Mag. Michaelo Arenchilo, sibi ante multos annos donatum, Bibliothecae publicae Academiae Carolinae in sui memoriam bona intentione dicavit. Londini S. Goth. die XXII Octob. A. MDCCIX. Jonas Linnerius, S. Theol. in Acad. Car. Prof. Pr. et past. Eccles. Cathedr.".

³ Henrik Reuterdaahl, *Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer*, Lund, Gleerups förlag, 1920, s. 122–123.

⁴ En på främre pärmens insida inklistrad lapp bär en anteckning i August Palms hand: *Liber daticus Lundensis vetustior. Från 1140-talet till 1410-talet*.

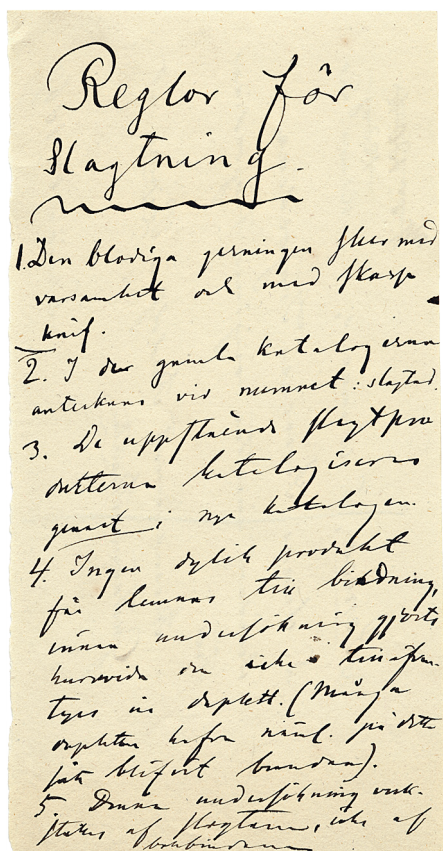

Bild 3. "Reglor för slagtning. 1. Den blodigaa gerningen sker med varsamhet och med skarp knif. 2. I de gamla katalogerna antecknas vid numret: slagtd. 3. De uppstående slagtprodukterna katalogiseras genast i nya katalogen. 4. Ingen dylik produkt får lemnas till bindning, innan undersökning gjorts huruvida den icke till äfventyrs är duplett. (Många dupletter hafva näml. på detta sätt blifvit bundna). 5. Denna undersökning verkstalles af slagtdaren, inte af bokbindaren!" LUBA B II 7, år 1887.

ny belysning av LDV och handskriftens historiska kontext. Dick Harrison, professor i historia i Lund, tecknar i sin inledande artikel den miljö i vilken handskriften tillkom och användes. Han porträtterar den politiska och kyrkliga metropolen Lund och ärkestiftet på 11- och 1200-talet och han presenterar de fyra första ärkebiskoparna Asser, Eskil, Absalon och Anders Sunesen.

Därpå följande artiklar är grupperade kring tre huvudteman. Det första omfattar frågor kring bokens materialitet, dess skrift, bilder, det skick i vilket vi ser den idag, och samspelet mellan form och innehåll. Därpå står innehållet i handskriftens huvuddel, martyrologiet med dess notiser, i centrum samt denna texts förhållande till andra motsvarande texter, företrädesvis det så kallade *Memoriale fratrum* i *Necrologium Lundense* (Medeltidshandskrift 6) och den yngre gåvoboken, *Liber daticus recentior*, i Köpenhamn. Avslutningsvis belyses innehållet i de två tilläggen i början och slutet av handskriften.

I Bokens materialitet

Anna Magdalena Lindskog-Midtgaard, konservator på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, inleder med en diskussion om handskriftens fysiska tillstånd, skador, reparationer, bandstruktur och förstärkningar. Det nuvarande bandet är från 1900-talet men spår finns av gamla tekniker och jämförelser görs med Medeltidshandskrift 2 som fortfarande har sitt originalband kvar.

Gunilla Björkvall, latinist och paleograf, lektor em. vid Stockholms universitet, analyserar skriften och diskuterar datering och geografisk attribution utifrån paleografisk evidens. Hon beskriver dels den protogotiska skriften i martyrologie-delen som är tydlig och lättläst, dels de många olika skrivarhänderna i dödsnotiserna som varierar både i form och utförande.

Konsthistorikern Thomas Rydén diskuterar handskriftens bildprogram, de tolv KL-monogrammen, ett för varje månad. Vinrankan, draken och lejonet tolkas ikonografiskt och stilanalysen ger vid handen en fransk bakgrund eller påverkan. Jämförelser görs med bilderna i ett antal franska handskrifter, bland annat ett lektionarium från Corbie.

Artikeldelen avslutas av Kristina Lundblad, lektor i bokhistoria vid Lunds universitet, som i sin studie behandlar själva fenomenet *faksimil*. Varför produceras faksimilutgåvor, vilken funktion har de och vilka effekter? Samspelet mellan form och innehåll står i centrum för hennes analys men artikeln behandlar även faksimilens historia och användning inom skilda verksamhetsfält.

II Martyrologiet och gåvoboken

Stephan Borgehammar, professor i praktisk teologi vid Lunds universitet, förklarar olika aspekter av helgonkulten, vad ett martyrologium är, hur det användes och lästes. Han placerar in martyrologiet i LDV i en större

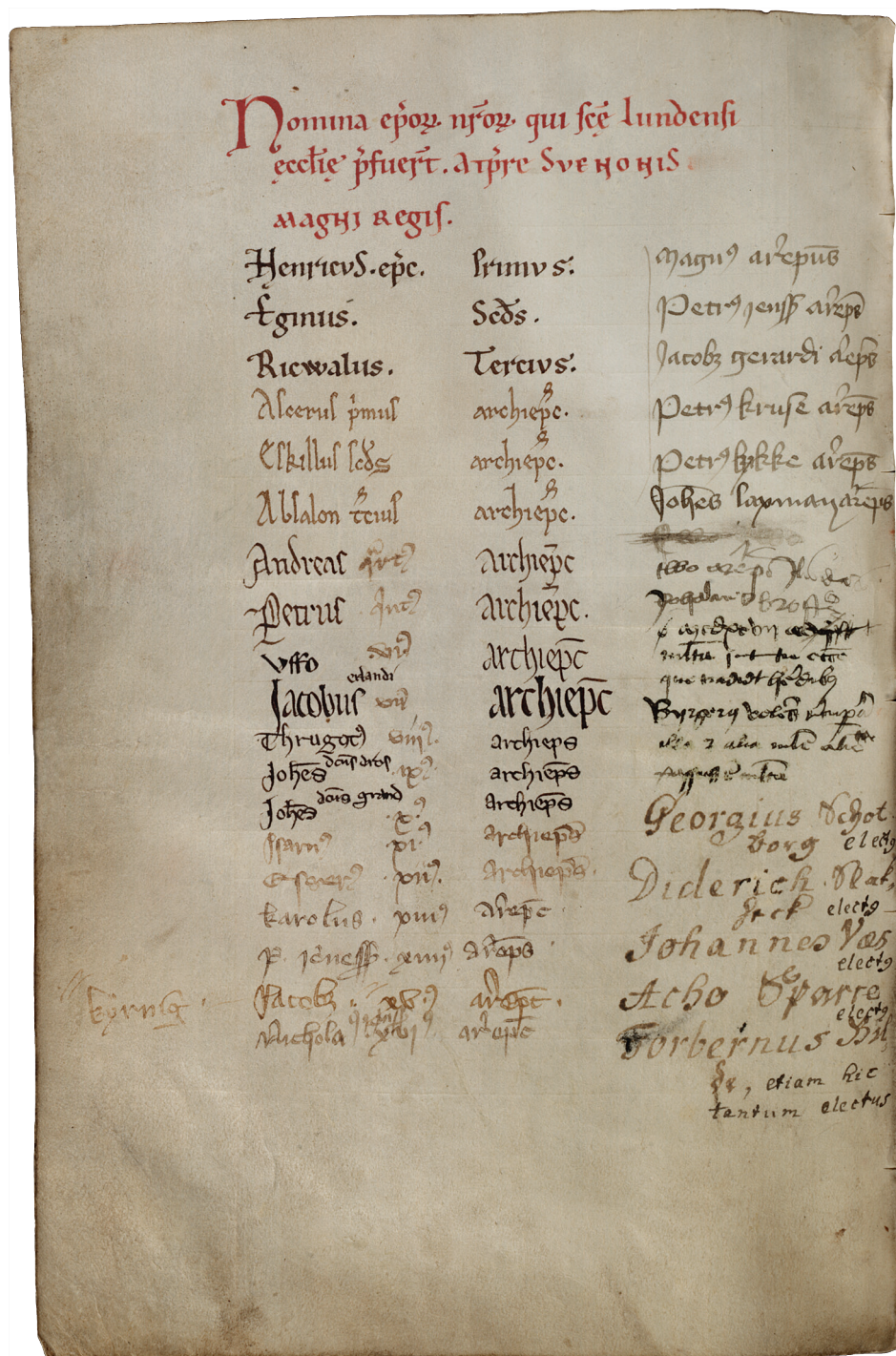

Bild 4. Medeltidshandskrift 6, fol. 174v, Ärkebiskops-
listan, "Nomina episcoporum nostrorum qui Sanctae
Lundensi ecclesiae praefuerunt a tempore Svenonis
Magni regis".

martyrologietradition och belyser dess källor. Han diskuterar också be-
tydelsen av några olika helgonnamn som finns i texten.

Michael H. Gelting, arkivarie och seniorforskare vid Rigsarkivet i
Köpenhamn, utgår från nekrologietexten i LDV och jämför den med en
liknande text som finns i Necrologium Lundense (Medeltidshandskrift 6),
det så kallade Memoriale fratrum. Han intresserar sig för hur dessa två
texter förhåller sig till varandra och vad de har att säga om dansk 1100-tals-
historia och om striderna mellan kungamakt och kyrka. Genom en analys

av händer, rasurer och lager av notiser kan han belägga arbetsordning och revisioner och visa att förlagan för de äldsta notiserna i LDV inte var Memoriale fratrum som man tidigare trott och som Lauritz Weibull hävdar i sin utgåva av nekrologiet 1923, utan ett äldre, idag förlorat nekrologium.

Den yngre gåvoboken (GKS 845 2°), Liber daticus recentior, är en elegant systerhandskrift till Liber daticus vetustior. Erik Petersens, seniorforskarare på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, kodikologiska och paleografiska analys visar att boken påbörjats strax efter 1293 och använts till cirka 1355 och resonerar kring det förhållande att man fortsätter att föra in notiser i LDV trots att LDR finns. Under det att LDV är en bruksbok är LDR en renskriven revision, där man bland annat rensat bland namnen. Petersen tittar särskilt på det dokument daterat 1293, utställt av ärkebiskop Jens Grand och kopierat längs bak i boken, som reglerar hanterandet av gåvoböckerna och som ger vid handen att här har funnits problem.

Bertil Nilsson, docent i kyrko- och samfundsvetenskap och professor i religionsvetenskap vid Göteborgs universitet, avhandlar de fyra olika typer av notiser som finns i martyrologiet och som speglar den medeltida synen på döden men också vardagslivet i katedralen: de allra enklaste notiserna konstaterar att en person har dött en viss dag, de notiser som kommer därnäst talar om vem vederbörande var, vilket yrke eller vilken typ av aktivitet vederbörande ägnat sig åt. Dessa notiser rör oftast personer i Lund och alldeles särskilt gäller de kanikerna vid domkyrkan, men också andra bröder och systrar får ibland denna typ av utförligare presentation. Den tredje gruppen av notiser innehåller också information om de gåvor som den döde lämnat till katedralen och den fjärde och utförligaste typen av notiser handlar om de anniversarier som ska firas med mässor för den avlidne på hans dödsdag eller dagen då han begravts. Denna typ av notiser liknar testamenten och nämner gåvan och vad den får användas till. Nilsson tittar på hur stor del av anniversarierna som rör män respektive kvinnor, liksom hur de fördelar sig på kyrklig respektive världslig hiarki.

Tore Nyberg, lektor em. vid Odense universitet, gör en demografisk undersökning på basis av en hel klosterpopulation och kartlägger Lunds domkapitels förbindelser och broderliga bönegemenskaper under 11- och 1200-talet genom att närstudera dödsnotiserna i martyrologiet. Fyra kommuniteter i Skåne har lämnat flest namn i notiserna och de analyseras närmare. Det gäller Alla Helgons benediktinkloster i Lund, Heliga Korsets augustinkaniker i Dalby, Heliga Trefaldighets premonstratenskaniker i Drottens kyrka i Lund, senare utflyttade från Lund till Öved, och Petrus och Paulus premonstratenskaniker i Tommarp.

Det medeltida vardagslivets praktiker står i centrum även i Per Stobaeus artikel. Stobaeus, forskare vid Universitetsbiblioteket i Lund, undersöker vad handskriften kan säga om människorna kring Lunds domkyrka, deras liv och verksamhet och deras föreställningar om döden. Här möter vi kaniker och andra präster i domkyrkan, skolgossar och ringare, men också

medlemmar av frälse och borgerskap som skänkte gårdar till kyrkan med tanke på sina själs salighet. Ända från början var bönen för de döda en av kanikernas huvuduppgifter, men LDV speglar hur mer och mer av denna gudstjänst övertogs av lägre medlemmar av prästerskapet i takt med att donationerna till domkyrkan blev fler.

Dödsnotiserna i LDV utgör en av de allra viktigaste källorna för medeltida skandinaviska ortnamn och personnamn. Det visar Göran Hallberg, docent i nordiska språk och mångårig chef för Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, i sitt bidrag. Namn vars former förändrats mycket får för språkforskaren begripliga etymologier när de ses skrivna i LDV och de många namnen, på personer, områden, städer, gator och enskilda hus, byar, församlingar och gårdar, ger en rik bild av kyrkliga och världsliga ledares vidsträckta geografiska kontakter och nätverk.

III *Texter för dödsufficiet och helgonufficiet*

Handskriften i alla dess delar representerar genom sina funktioner en hel och sammanhållen idévärlds föreställningar om himmelskt och jordiskt. Texternas praktiska konsekvenser för kaniksamfundet var betydande: firandet av helgonen, förböner, dödsmissor och dödsufficiet måste ha varit stående inslag varje dag i kanikernas liv. Christer Pahlmblad, docent i kyrkovetenskap i Lund, skriver om de första sju bladen, kopierade i slutet av 1200-talet för ett annat sammanhang och under senmedeltiden tillagda handskriftens huvuddel, martyrologiet. De innehåller läsningar till dödsufficiets matutin. Pahlmblad redogör för den liturgiska kontexten, analyserar den lundensiska liturgin och dess förhållande till andra traditioner och placerar in texterna i sitt medeltida andliga sammanhang. I en avslutande del reflekterar Pahlmblad över hur dödsufficiets texter kan ses och tolkas i förhållande till utvecklandet av läran om skärselden och synen på den ofullbordade boten, för kyrkan alltid ett problem.

Åslaug Ommundsen, latinist och medeltidsforskare vid Universitetet i Bergen, skriver om de tre sekvenser, *Ab arce siderea*, *Lux iocunda lux insignis* och *Alleluia nunc decantet* som finns på de två sista bladen (fol. 141–42). Sekvenser som liturgisk genre var en del av mässan på festdagar och urvalet här rör Maria-firandet, pingsten respektive apostlarna. Sekvenserna, som alla kan knytas till den under 1100-talet mest i Frankrike men också i England blomstrande genren, kopierades i Lund någon gång under 1200-talet och visar vad gäller influenser på den eklekticism som är typisk för det medeltida Skandinavien.

Med denna volym tillgängliggörs LDV i faksimiltryck av hög kvalitet. Det betyder att handskriftens visuella kvaliteter blir möjliga att studera i tryck för forskare i när och fjärran samtidigt som originalhandskriften kan besparas ett visst mått av det slitage som läsning och användning av en bok alltid för med sig. För dem som av vetenskapliga skäl har behov av att undersöka föremålet i sig skall den möjligheten naturligtvis alltid också erbjudas.

Redan från början, när faksimilutgåvan kom på tal, var det redaktionens ambition att förse avbildningarna av handskriften med förklarande och fördjupande artiklar från forskare och specialister inom relevanta områden. Det visade sig snart att dessa områden var många och att man med utgångspunkt i det som en gång använts som ett slags kvalificerad anteckningsbok kan omfatta en lång rad frågeställningar, historiska förlopp och händelser liksom en mångfald av teoretiska och praktiska frågor. Handskrifter, böcker och andra dokument har en avgörande betydelse för förståelsen av samhällen och kulturen under skilda epoker och det är vår förhoppning att föreliggande faksimilutgåva och den forskning som här presenteras skall bidra till en ökad förståelse av handskriften, dess historia och kontext.